

Ks. WOJCIECH BARTOSZEK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wydział Teologii

Sprawozdanie z sesji: „Teologia i duszpasterstwo sakramentu pokuty i pojednania” (Paryż, 27–29 stycznia 2010)

W dniach 27–29 stycznia 2010 r. na Instytucie Katolickim w Paryżu [dalej: ICP] miała miejsce sesja na temat „Teologia i duszpasterstwo sakramentu pokuty i pojednania”. Sesja ta odbyła się na Instytucie Liturgicznym [dalej: ISL] Wydziału Teologii i Nauk Religijnych [dalej: Theologicum] tejże uczelni i była adresowana zwłaszcza do studentów pierwszego cyklu ISL oraz do członków diecezjalnych grup liturgicznych. U podstaw zorganizowania tej sesji leżało podjęcie refleksji na temat pojednania w świecie współczesnym, jak i pragnienie głębszego przeanalizowania zagadnienia sakramentu pokuty i pojednania obecnie przeżywającego kryzys w Europie Zachodniej. Była to sesja interdyscyplinarna, bez żadnej postawionej tezy, ale podejmująca te zagadnienia pod kątem filozoficznym, teologicznym, pastoralnym i kanonicznym.

Całość sesji rozpoczął prof. Patrick Prétot OSB, dyrektor ISL, ukazując historię jej powstania, zaś pierwszą część obrad poświęconych zagadnieniu „Dobra nowina o przebaczeniu” poprowadził dziekan Theologicum, ks. prof. Philippe Bordeyne. Jako pierwszy wykład wygłosił filozof z Centre Sèvres, dr Paul Valadier SJ, znawca pism Fryderyka Nietzschego. W wykładzie zatytułowanym „Wymiar polityczny i społeczny przebaczenia” P. Valadier szukał odpowiedzi na pytania, czy możliwe jest pojednanie w sferze politycznej i czy dążenie takie jest słuszne? We wstępie zauważył, iż temat przebaczenia w filozofii pojawił się stosunkowo późno, bo w okresie po pierwszej wojnie, w skutek poszukiwania drogi pojednania politycznego między narodami. Wskazał kilka przykładów takiego pojednania w tym wymiarze. Były to gesty pojednania między poszczególnymi narodami, między Polską i Niemcami, Japonią i Koreą czy też między Francją a Niemcami. W dalszej części wystąpienia P. Valadier ukazał kilka poglądów na temat pojednania w tekstach filozofów pochodzenia żydowskiego. Pierwszą przywołaną filozofką była Hannah Arendt (1906–1975), Amerykanka pochodzenia niemieckiego, ukazująca związek między brakiem przebaczenia a systemami totalitarnymi. Arendt przypisywała decydującą rolę Jezusowi z Nazaretu w przełożeniu religijnego pojęcia przebaczenia w sferę świecką. Kolejni dwaj filozofowie przywołani przez profesora jezuickiego ukazywali różne trudności w możliwości dokonania pełnego przebaczenia między narodami. Pierwszym z nich był Vladimir Jankélévitch (1903–1985), którego rodzice zostali zamordowani w obozie koncentracyjnym. Według tego filozofa, istnieją zbrodnie niewybaczalne, do których należą wszelkie akty ludobójstwa. Jankélévitch pisał: „*le pardon est mort dans le camp de la mort*”. Trzecim filozofem przywoływanym przez autora wykładu był postmodernista francuski Jacques Derrida (1930–2004), który stawiał pytanie o możliwość przebaczenia między narodami w kolejnych pokoleniach, dokonanego przez osoby

niebędące bezpośrednio ofiarami aktów przemocy. Wobec przywołanych trudności w poszukiwaniu przebaczenia międzynarodowego P. Valadier wnioskował, iż nauczanie Jezusa dotyczyło serca człowieka, zaś polityka nie odwołuje się do tej sfery życia. Tak więc ostatecznie trudno mówić o pojednaniu w sferze politycznej. W polityce bliższym pojęciem jest sprawiedliwość.

Kolejny wykład zatytułowany „Odnów nas Boże”: nawrócenie w Starym Testamencie” wygłosiła s. dr Sophie Ramond. Temat nawrócenia w Starym Testamencie autorka, odwołując się do licznych cytatów biblijnych, omówiła według schematu trzech cnót teologicznych: wiary, nadziei i miłości. W Starym Testamencie pojęcie nawrócenia było związane z powrotem do Boga.

Ostatni wykład pierwszego dnia sesji zatytułowany: „Syn Człowieczy ma władzę odpuszczania grzechów”: wymiar nowo-testamentalny odpuszczenia grzechów” został wygłoszony przez ks. dr. Jean-François Baudoz, dziekana honorowego Theologicum. Punktem wyjścia dla autora przemówienia były słowa katechezy pierwotnego Kościoła przekazane przez św. Pawła: „Chrystus umarł za nasze grzechy” (1 Kor 15,3) oraz „zostaliśmy pojednani z Bogiem przez śmierć Jego Syna” (Rz 5,10). W kontekście tych słów J.-F. Baudoz, szukając odpowiedzi na pytanie, czy Jezus mógł przed swoją śmiercią odpuszczać grzechy, przeanalizował dwa późniejsze teksty obecne w Nowym Testamencie, opisujące wydarzenia abszolucji dokonane przez Jezusa. Pierwszym z nich był opis uzdrowienia paralytyka z Łk 5,17-26, drugim było odpuszczenie grzechów nierządnicy z Łk 7,36-50. Z pierwszego opisu autor wykładu dokonał szczegółowej egzegezy słów Jezusa: „człowieku odpuszczone są ci twoje grzechy. (...) Syn Człowieczy ma na ziemi władzę odpuszczania grzechów” (Łk 5,20), zaś z drugiego słowa: „odpuszczone są jej liczne grzechy” (Łk 7,47). J.-F. Baudoz doszedł do wniosku, iż odpuszczenie grzechów, które obecne było w pierwotnym Kościele, wypływało z przebaczenia danego przez Chrystusa ukrzyżowanego i zmartwychwstałego, ale także było związane z okresem przedpaschalnym. Chrystus, który proklamował przyjście Królestwa Bożego, w wydarzeniach opisanych przez św. Łukasza „antycypował” tajemnicę paschalną, dlatego też według omawianego prelegenta posiadał już przed śmiercią władzę odpuszczania grzechów.

Obrady drugiego dnia sesji otwarte przez P. Prétot, w części porannej zatytułowanej „Celebrować pokutę i pojednanie”, poprowadziła s. dr S. Ramond. Sesja ta, przybliżająca pokutę i pojednanie w wymiarze historycznym i rytualnym, obejmowała trzy wystąpienia. Pierwszą prelegentką była dr Hélène Bricout z ICL, która zatytułowała swoje wystąpienie „Pokuta jako instytucja w służbie zbawienia. Nauczanie w historii”. Prelegentka ukazała nauczanie Kościoła na temat pokuty w kolejnych epokach chrześcijaństwa do wieku XX. Według niej w jednym czasie dominował obraz spowiednika-lekarza, w innym zaś bardziej przeważał obraz kapłana-sędziego. W starożytności chrześcijańskiej autorka wykładu zestawiała pokutę z duchowością chrzcielną. Z okresu wieków średnich przeanalizowała niektóre księgi penitencjarne: *Pénitentiel de Finnian*, *Pénitentiel de Bède*, *Pénitentiel de Burchard*, *Pénitentiel du Pseudo-Théodore*, *Liber poenitentialis d'Alain de Lille*, po czym ukazała teologię pokuty obowiązującą w tym czasie. Według niej zasadniczym tekstem tego okresu ukazującym wymiar duszpasterski sakramentu pokuty był kanon *Omnis utriusque sexus* Soboru Laterańskiego z 1215 r., który nakładał penitentom obowiązek spowiedzi przynajmniej raz w roku u swojego proboszcza. W tym czasie według prelegentki coraz wyraźniej zanikał obraz kapłana-lekarza, akcentowany zaś był wymiar sądowniczy posługi spowiedniczej. Kolejnym ważnym okresem dla ukazania teologii i praktyki spowiedzi świętej był czas Soboru Trydenckiego. Według H. Bricout w XVII w. miało miejsce załamanie się duszpasterstwa tego sakramentu, co miało poprowadzić do rygoryzmu. We wnioskach autorka wykładu podkreśliła, iż w historii

teologii i praktyki sakramentu pokuty można zauważyć pewne „napięcia” między skrajnymi pozycjami: między wezwaniem do świętości chrześcijańskiej, a realnym stanem grzesznika; między przekonaniem, iż jedynie Bóg przebacza grzechy, a przyjęciem pośrednictwa Kościoła w drodze przebaczenia; między akcentem położonym na miłosierdzie Boże, a podkreśleniem sprawiedliwości Boga; między przekonaniem, że przebaczenie otrzymuje się przez skruchę, a przeświadczeniem o konieczności pokuty w uzyskaniu darowania winy; między koniecznością pokuty tylko za ciężkie grzechy, a obowiązkiem corocznej spowiedzi.

Drugi wykład zatytułowany „Pojednanie w nauczaniu eklezjalnym: Rytuał pokuty i pojednania” wygłosiła dr Monique Brulin z ISL. W swoim wystąpieniu omówiła akcenty teologiczne Rytuału Rzymskiego *Ordo Paenitentiae* z 1973 r. We wstępie prelegentka odwołała się do historii spowiedzi we Francji w XX w. i zwróciła uwagę, iż w pierwszej połowie tego okresu praktyka tego sakramentu była o wiele częstsza i bardziej regularna, wynikała ona u penitentów z autentycznie przeżywanej skruchy i pogłębionego życia chrześcijańskiego, była także wyrazem pedagogii Kościoła prowadzącego wiernych do świętości. W latach pięćdziesiątych pojawiała się w Kościele we Francji praktyka wspólnotowych celebracji pokutnych akcentująca wymiar międzyludzki pojednania. Analizując drugą połowę XX w., autorka wykładu zauważyła obecny w tym okresie coraz większy rozłam między wezwaniem do częstej komunii świętej, a praktyką spowiedzi, która stała się z czasem u niektórych penitentów rutynowa, a jej przedmiotem było wyznanie tylko tzw. „*les péchés stéréotypés*”. W tym też czasie stawiano pytania o sens grzechów, o rolę kapłana oraz o sposób postu i zadośćuczynienia za grzechy. Po omówieniu sakramentu pokuty i pojednania w wymiarze historycznym w XX w., M. Brulin odniosła się do obecnie obowiązującego w Kościele we Francji rytuału *Célébrer la Pénitence et la Réconciliation* (Paris 1978. 1991). Wpierw zestawiała ten dokument z innymi posoborowymi dokumentami Kościoła traktującymi omawiane zagadnienie, szczególnie zaś do konstytucji apostolskiej Pawła VI *Paenitemini* z 1966 r. Prelegentka szeroko omówiła pierwszą część francuskiego rytuału zatytułowaną *Vivre et célébrer la réconciliation*, w której znajdują się akcenty teologiczne i pastoralne sprawowania pokuty i pojednania w Kościele.

W trzecim wystąpieniu sesji dopołudniowej została zaprezentowana książka pt. *Témoins de la miséricorde. Le ministère pastoral de la réconciliation* (Service National pour la pastoral liturgique et sacramentelle, Paris 2010) przez dr Monique Brulin, ks. Jacques’a Rideau, dyrektora Service National de la Pastorale Liturgique et Sacramentelle (SNPLS) oraz przez biskupa Tarbes i Lourdes Jacques’a Perrier, przewodniczącego Komisji Liturgicznej Episkopatu Francji. M. Brulin w swoim wystąpieniu przedstawiła historię powstania książki, ks. J. Rideau omówił poszczególne rozdziały prezentowanej publikacji, zaś bp J. Perrier ukazał sanktuarium maryjne w Lourdes jako miejsce szczególnej pokuty. Dopołudniowa sesja zakończyła się Mszą św. sprawowaną w kościele akademickim pod przewodnictwem abp. Auch Maurice Gardes. W homilii bp J. Perrier nawiązał do liturgicznego wspomnienia św. Tomasza z Akwinu, przypominając, iż współcześni teologowie są spadkobiercami wcześniejszych pokoleń chrześcijan.

Po południu odbyła się kolejna część sesji podejmująca aspekty kanoniczne pokuty. Obradom tym przewodniczył dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego ICP, ks. prof. Philippe Greiner, który w swoim wprowadzeniu zaznaczył, iż liturgia sakramentu pokuty i pojednania jako oficjalny kult Kościoła podlega prawu kanonicznemu. Pierwszy wykład w tej części sesji zatytułowany „Kościół i udzielanie pokuty: spojrzenie kanonisty”, wygłosił ks. Bruno Gonçalves, sędzia sądu międzydiecezjalnego Dijon, Nancy, Verdun i Saint-Dié. B. Gonçalves poruszył w swoim wystąpieniu dwa zagadnienia, odwołując się do kanonów Kodeksu Prawa Kanonicznego. W pierwszym, dotyczącym osoby spowiednika,

omówił szczegółowo dwa pierwsze kanony odnoszące się do szafarza sakramentu spowiedzi (KPK 965 i 966), a także kwestię jurysdykcji oraz reguły, które obowiązują spowiednika. Drugie zagadnienie dotyczyło praw i obowiązków penitenta.

W drugim wystąpieniu dr Philippe Toxé OP, dziekan honorowy Wydziału Prawa Kanonicznego, podjął zagadnienie dotyczące „Podejścia kanonicznego do niektórych kasusów sumienia”. W pierwszej części wykładu Ph. Toxé, ukazując kryteria osądu człowieka popełniającego grzech, odwołał się do reguł obowiązujących w teologii moralnej odnoszących się do odpowiedzialności, według których dany czyn, aby mógł być osądzony, powinien być aktem ludzkim, za który jest się odpowiedzialnym, biorąc także pod uwagę okoliczności, które mogą usunąć lub pomniejszyć tę odpowiedzialność. Następnie na podstawie KPK 980 i 987 autor wykładu przedstawił, kiedy szafarz sakramentu spowiedzi może udzielić rozgrzeszenia, przy czym odwołał się do dwóch przypadków opisanych przez KPK w kanonach: 977 i 982. W dalszej kolejności Ph. Toxé ukazał warunki dostępu wiernych trwających w grzechu ciężkim (KPK 915) do Eucharystii. Prelegent szczegółowo odniósł się do nauczania Kościoła dotyczącego sytuacji osób, które powtórnie zawarły związek małżeński lub osób *vivants maritalement* po rozwodzie małżeństwa ważnie zawartego. W tym przypadku przywołał nauczanie zawarte w adhortacji *Familiaris consortio*, 84, w KKK 1650 oraz w *Déclaration du conseil pontifical pour les textes législatifs zatytułowanej Les divorcés mariés et la communion eucharistique* (w: *La documentation catholique*, 2000, s. 715-716). W drugiej części wykładu autor ukazał kilka istotnych zasad dotyczących kar i przestępstw kościelnych. Na początku przywołał nauczanie KPK na temat sankcji kanonicznych, dotyczących rozróżnienia dwóch głównych rodzajów kar kościelnych: *médicinales* oraz *expiatoires*, określonych w łacińskim prawie kanonicznym jako *latae* i *ferendae sententiae*. Podkreślił istnienie pewnych grzechów ciężkich będących również przestępstwami. Szczegółowo omówił kanony KPK 1321-1325. W trzeciej części wykładu dziekan honorowy Wydziału Prawa Kanonicznego omówił zagadnienie dotyczące tego, kiedy spowiednik posiada władzę rozgrzeszenia od cenzur. W tym celu omówił KPK 1347, władzę *ex jure*, *ex officio* oraz władzę delegowaną, a następnie przeanalizował KPK 1357.

Na zakończenie popołudniowej sesji postawiono kilka pytań kanonistom. Jedno z nich dotyczyło kwestii rozgrzeszenia ogólnego. W odpowiedzi na to pytanie B. Gonçalves przywołał nauczanie Kościoła z KPK 961 oraz Jana Pawła II z listu apostołskiego *Misericordia Dei* (2002). Przypomniał również, iż Konferencja Episkopatu Francji zabroniła sprawowania sakramentu pokuty i pojednania z rozgrzeszeniem ogólnym, za wyjątkiem sytuacji niebezpieczeństwa śmierci. Inne pytanie dotyczyło problemu pedofilii oraz relacji między wymaganiami od spowiednika zachowania tajemnicy spowiedzi świętej, a warunkami postawionymi przez prawo świeckie. W odpowiedzi Ph. Toxé przypomniał, iż obowiązek zachowania tajemnicy sakramentu pokuty i pojednania jest bezwzględny i spowiednik nie może przekazać władzy cywilnej informacji ze spowiedzi, niemniej powinien wymagać od penitenta w ramach zadośćuczynienia właściwej formy naprawienia wyrządzonego zła.

W kolejnym dniu sesji został poruszony „Wymiar teologiczny posługi kościelnej” sakramentu pokuty. Jako pierwszy zabrał głos prof. Jean-Louis Souletie FMT z Theologicum ICP, znawca pism Jürgena Moltmanna oraz nowy dyrektor ISL. We wprowadzeniu do swojego wystąpienia zatytułowanego „Sakrament pokuty i pojednania jako sakrament Zmartwychwstania Chrystusa” autor wykładu, odwołując się do słów Tertuliana, zaznaczył, iż w starożytności chrześcijańskiej pojednanie grzesznika dokonywało się nie tylko z Bogiem, ale także z całą wspólnotą Kościoła, a pokuta nie miała wymiaru prywatnego, ale była publiczna. J.-L. Souletie w swoim wystąpieniu rozwinął dwa główne tematy:

pierwszy dotyczący misterium paschalnego rozumianego jako pojednanie oraz drugi ukazujący akcenty teologiczne pojednania obecne w adhortacji posynodalnej *Reconciliatio et Paenitentia* [dalej: ReP]. W pierwszej części swojego wystąpienia prelegent zauważył, iż doktryna Kościoła o pojednaniu związana jest z nauczaniem obecnym w Piśmie Świętym, szczególnie zaś z teologią krzyża u św. Pawła. Nauczanie o pojednaniu u św. Pawła ma swoje źródło w misterium paschalnym Chrystusa, które zapoczątkowało Nowe Stworzenie. W nawiązaniu do słów autora Drugiego Listu do Koryntian (2 Kor 5) J.-L. Souletie zwrócił uwagę, iż pojednanie pochodzi od Boga, który przez Chrystusa pojednał nas ze sobą i jest ono całkowicie darmowe. Zaś przywołując tekst z Ef 2,16, ukazał wymiar braterski pojednania. Dalej w odniesieniu do fragmentu z Kol 1,19-20 J.-L. Souletie omówił wymiar kosmiczny pojednania obecny w teologii Pawłowej. Oprócz nauczania obecnego w pismach Pawłowych prelegent przywołał słowa samego Chrystusa o pojednaniu, zawarte między innymi we fragmencie Mt 5,21-26 oraz w Modlitwie Pańskiej. W zakończeniu pierwszej części swojego przemówienia J.-L. Souletie odniósł się do hasła encyklopedycznego ze *Słownika teologicznego (Dictionnaire de la Théologie chrétienne, Paris 1998, s. 128-133)*, w którym przywołane jest nauczanie o pojednaniu teologa protestanckiego Karla Bartha. W drugiej części swojego przemówienia prelegent, omawiając akcenty teologiczne adhortacji apostołskiej ReP, zauważył, iż pojednanie jest „*Mystère central dans l'Eglise*”. Kościół staje się sakramentem pojednania (por. *Lumen Gentium* 1), to znaczy znakiem i narzędziem pojednania (por. ReP 11). Chrystus pragnie nadal działać w znaku pojednania przez Kościół (por. ReP 8). Kościół dokonuje tego dzieła, gdy słucha Słowa Bożego, modli się i sprawuje sakramenty, szczególnie sakrament pojednania (por. ReP 8.17). Niezwykle istotnym fragmentem nauczania ReP, według J.-L. Souletie, jest tekst, w którym Ojciec Święty, odwołując się do Listu św. Pawła do Efezjan (2,14-16), pisał, iż słowa te są „potwierdzeniem nowej powszechności duchowej, zamierzonej przez Boga i dokonanej przez Niego poprzez ofiarę Jego Syna, Słowa Wcielonego, bez ograniczeń i jakichkolwiek wyjątków, dla wszystkich, którzy się nawracają i wierzą w Chrystusa” (ReP 10). Odwołując się zaś do kolejnych tekstów z adhortacji: ReP 15 i 16, autor wykładu przywołał nauczanie Kościoła o grzechu osobistym i społecznym. Dalej mówił, iż Kościół jest wezwany do dialogu pojednania, a istotnym wymiarem tego pojednania jest dialog ze światem. Jest to dialog zbawczy, który ma swoje korzenie w tajemnicy Wcielenia Syna Bożego. Następnie prelegent szczegółowo odniósł się do trzeciej części adhortacji ReP, w której Ojciec Święty omówił duszpasterstwo sakramentu pokuty i pojednania. Z tej „klasycznej doktryny”, jak to sformułował J.-L. Souletie, mającej swoje źródło w Tradycji Kościoła, przywołał między innymi cytat o władzy odpuszczania grzechów danej apostołom przez samego Chrystusa (ReP 29). Ponadto przypomniał, iż szafarz sakramentu pokuty i pojednania jest pasterzem, lekarzem, mistrzem i sędzią. W dalszej kolejności zostały przywołane kolejne cytaty z adhortacji, pierwszy, odwołujący się do nauczania Soborów Trydenckiego oraz Watykańskiego II – ReP 30, oraz drugi – ReP 31. Przywołując zaś nauczanie św. Tomasza z Akwinu, autor wykładu przypomniał, iż integralnymi częściami sakramentu są: wyznanie grzechów, skrucha oraz zadośćuczynienie, a „zasadniczym aktem pokuty ze strony penitenta jest *la contrition*” (ReP 31). W zakończeniu J.-L. Souletie zauważył, iż misterium pojednania w Kościele ma charakter misyjny.

Drugim prelegentem trzeciego dnia sesji był ks. prof. Henri-Jérôme Gagey, dziekan honorowy Theologicum, dyrektor serii wydawniczej Theologia (Bayard presse) oraz współdyrektor serii: *Théologie à l'université*. Temat jego wystąpienia brzmiał: „*Culpabilité et peccabilité*”. Na początku referatu wyjaśnił pojęcia obecne w temacie. Pierwsze z nich: *la culpabilité*, oznacza stan osoby, która zgrzeszyła, stan osoby będącej odpowiedzialnej przed Bogiem za popełnione zło; drugi termin: *la peccabilité*, określa grzeszność człowieka,

czyli stan osoby, która jest zdolna popełnić grzech. *La culpabilité* związane jest z innymi pojęciami: *la réparation*, *la satisfaction* i *la pénitence*. Autor wykładu omówił zagadnienie *la déculpabilisation généralisé*, które wiąże się we Francji z *la stratégie pastorale de la déculpabilisation* oraz z rozpowszechnieniem obrazu Chrystusa, który nie sądzi, i który jest „w pełni Przebaczaniem”. Wiąże się ponadto z filozofią humanizmu postchrześcijańskiego, która mocno wpłynęła na przepowiadanie chrześcijańskie. Według niej grzechy oraz winy nie istnieją, z drugiej zaś strony proponuje człowiekowi pomoc psychologiczną. W dalszej części wykładu H.-J. Gagey ukazał dwa obrazy ewangeliczne kuszenia Chrystusa oraz Jego śmierci na krzyżu, które odniósł do współczesności (zagadnienia poruszone podczas wykładu omówione są w pozycji przywoływanego autora: *La vérité s'accomplit*, Bayard Theologia 2009).

Kolejnym etapem obrad była praca w dziewięciu grupach. W jednej z grup, liczącej dwanaście osób, zostało podjętych kilka istotnych tematów. Między innymi zastanawiano się nad tym, jaka powinna być relacja Kościoła do społeczeństwa będącego pod wpływem humanizmu postchrześcijańskiego oraz jaki jest „złoty środek” między dwoma skrajnymi pozycjami w teologii związanymi z laksyzmem i rygoryzmem. Uczestnicy wspomnianych grup przygotowali pytania skierowane po przerwie do członków komisji teologicznej, w skład której wchodził: ks. prof. J.-L. Souletie, ks. Philippe Barras z ISL, ks. kanonik Norbert Hennique oraz ks. Gilles Drouin. Na forum ogólnym wyżej wspomniany kapłani odpowiadali między innymi na następujące pytania: jaka jest różnica między *la réparation* a *la satisfaction*; jakie formy powinna przyjąć *la réparation*; jaka jest relacja między spowiedzią sakramentalną a spowiedzią powszechną na Mszy św. oraz między pielgrzymką a odpustem; co robić, jeśli pomimo zakazu spowiedzi z rozgrzeszeniem generalnym, nadal mają miejsca takie praktyki; czy nie spsychologizowano sakramentu spowiedzi świętej; jaka powinna być formacja kapłanów w odniesieniu do tego sakramentu? Ponadto podkreślono wartość tzw. dnia przebaczenia, podczas którego w wielu parafiach francuskich ma miejsce przeżycie sakramentu spowiedzi w wymiarze zarówno osobistym, jak i wspólnotowym. Zwrócono także uwagę, że omawiany kryzys praktyki sakramentu spowiedzi dotyka zasadniczo Europy Zachodniej, inaczej jest, jak to podkreślił G. Drouin, podczas Świątowych Dni Młodzieży czy też w krajach afrykańskich.

Ostatnie wystąpienie zatytułowane „Zmiłuj się nade mną Boże w łaskawości swojej, zgładź nieprawość moją”: Modlitwa i pokuta” poprowadził prof. P. Prétot. We wstępie prelegent zauważył, iż sytuacja egzystencjalna człowieka grzesznego jest obecnie, podobnie jak była w przeszłości, „kluczem do otwarcia sztuki modlitwy”. W swoim wystąpieniu P. Prétot poruszył zagadnienie miejsca modlitwy we francuskim rytuale *Célébrer la Pénitence et la Réconciliation*. Według niego, to właśnie modlitwa pokutnicza stanowi integralną część tekstów liturgicznych tego rytuału, zaś obrzęd pojednania większej ilości penitentów wraz z indywidualną spowiedzią i rozgrzeszeniem jest uprzywilejowany w tej księdze. Zaproponował więc podczas swojego wystąpienia drogę poszukiwania modlitwy w przebiegu wyżej wspomnianej liturgii. Obrzęd pojednania penitentów wraz z indywidualną spowiedzią i rozgrzeszeniem posiada następujące etapy we francuskim rytuale: wstęp, Liturgia Słowa, *la confession* oraz dziękczynienie i zakończenie. Z pierwszego etapu składającego się z: pozdrowienia, modlitwy wstępnej oraz modlitwy dialogowej, P. Prétot wydobyl wyrażenie „*touche mon cœur*” mające źródło w duchowości monastycznej. Następnie omówił zagadnienia: *la componction* w historii tradycji monastycznej oraz teologii i duchowości wyrażenia „*la tristesse selon Dieu*”. Zauważył, iż mnich był człowiekiem, który opłakiwał grzechy popełnione przez siebie, jak i innych. Na tej duchowej drodze będącej dla mnicha uwewnętrznieniem łaski chrzcielnej, jego serce przekształcało się z „serca kamiennego” w „serce z ciała”. Dzięki Duchowi Świętemu

jego dusza oczyszczała się i stawała się coraz bardziej „spontaniczna”, w której działała miłość Boża odrzucająca lęk. W dalszej części wykładu prelegent omówił zagadnienie obecności modlitwy w Liturgii Słowa. Według niego samo Słowo Boże jest już formą modlitwy. Szczegółowo przeanalizował trzy schematy Liturgii Słowa obecne we francuskim rytuale. Omawiając niektóre zaś z czytań, podkreślił szczególne znaczenie walki duchowej opisane przez św. Pawła w Ef 6,16-18. Ponadto przywołał nr 20 wprowadzenia do rytuału francuskiego (w polskich *Obrzędach Pokuty* nr 8), w którym jest mowa, iż Kościół „nie tylko wzywa do pokuty przez głoszenie słowa Bożego, lecz także wstawia się za grzeszników”. W kolejnym etapie swojego przedłożenia P. Prétot omówił trzecią część obrzędu zatytułowaną we francuskim rytuale „*Confesser l’amour de Dieu en même temps que notre péché*” zawierającą trzy istotne momenty: pierwszy – homilię lub dzielenie się Słowem Bożym w małych grupach, drugi – modlitwę wspólnotową wyznania oraz trzeci – rachunek sumienia. Ta część obrzędów wprowadza w *la confession et absolution individuelles*. Według P. Prétot słowa rozgrzeszenia zawierają dwie części. Jedną z nich, deklaratywną: „*au nom du Père et du Fils et du Saint-Esprit, je vous pardonne tous vos péchés*”, poprzedzona jest wezwaniem będącym modlitwą wstawienniczą Kościoła. Ostatnim etapem obrzędów pojednania większej ilości penitentów wraz z indywidualną spowiedzią i rozgrzeszeniem jest dziękczynienie. W ramach dziękczynienia, będącego drogą nawróconego grzesznika, rytuał francuski proponuje znak nawrócenia, którym może być gest przekazania pokoju.

Całe sympozjum zostało zakończone wspólną modlitwą, zaś prelegent ostatniego wykładu, będący równocześnie organizatorem całej sesji, wyraził pragnienie przełożenia treści obrad na praktykę życia pastoralnego, czego szczególnym wyrazem może być parafialny dzień pokuty związany z obrzędem pojednania większej ilości penitentów wraz z indywidualną spowiedzią i rozgrzeszeniem. Wydaje się, iż ta konkretna propozycja pastoralna, realizowana z powodzeniem w wielu francuskich parafiach, może mieć również zastosowanie w Kościele w Polsce, szczególnie w okresie przed świętami, co pogłębiłoby wymiar indywidualny, jak i wspólnotowy sakramentu spowiedzi oraz pomogło w odpowiednim „rozładowniu” dużej liczby wiernych pragnących wypowiadać się przed świętami.